

Birutė KABAŠINSKAITĖ, Gert KLINGENSCHMITT
Vilniaus universitetas, Regensburgo universitetas

IŠ LIETUVIŲ KALBOS ŽODŽIŲ ISTORIJOS: 3. LIE. *kūrmis*

1. Dėl rytų baltų žodžio ‘kūrmis, Talpa europaea’: lie. *kūrmis*, *-io* (1), *kurmỹs*, *kūrmio* (3) (LKŽ VI 961), *kurnỹs* (LKŽ VI 964), jo atitikmenų la. *kuřmis*, *kurnis*, *kuřne* (ME II 324), buvo pasiūlyta daug etimologijų (kai kurias smulkmenas ir literatūrą žr. Fraenkel LEW 317). Tačiau nė viena jų nėra iki galo patenkinama, kiekviena turi tam tikrų spragų. Nepakankamai atsižvelgta į žodžių darybą, į semantiką ar net į abu šiuos tyrimo aspektus. Semantikos požiūriu, regis, visiškai įtikina tik lyginimas su dviem nebaltiškais tapačios reikšmės žodžiais – sl. **krъtъ* ‘kūrmis’ ir s. v. a. *skero*, v. v. a. (bavarų) *Scher* m. ‘kūrmis’. Ikšiolinių tyrėjų pastebėtas šių žodžių reikšmės tapatumas ir tam tikras garsinis panašumas, bet jų tarpusavio ryšiai, apskritai visdė egzistuojančios žodžių grupės narių santykiai neišaiškinti, nenurodytas arba neįtikinamai nusakytas įvardijimo motyvas.

Antai vargiai įtikinamas yra kai kurių etimologų bandymas minėtus žodžius, įvardijančius kurmį, sieti su s. i. *kūrmá-* ‘vėžlys’ (< i.-ir. **křh-mó-* ar **křh-mó-*). Abu gyvūnai turi per mažai ką bendra, kad jų pavadinimų ryšys būtų pagrindžiamas¹, tad ir į pačią etimologinę sąsają daugelis nežiūri rimtai. O štai sunku ką prikišti, aptariant semantinę pusę, gretinimui su sl. **kъrnъ* ‘sužalotas, suluošintas, luošas, kreivas’ (n. bulg. *krъn*, *kъrn* ‘sužalotomis, pažeistomis ausimis; be nosies; beragis; bepirštis’, s.-kr. dial. *křn* ‘suluošintas, luošas, sužalotas; retadantis’, slov. *křn* ‘sužalotas, suluošintas, luošas’, r. dial. *kórnyj*, *kornój* ‘mažo ūgio’ ir kt.) bei su tokiais baltų žodžiais kaip lie. *kuřtas* (4) ‘kurčias’ < **kř-to-* ‘sužalotas, suluošintas, luošas, su tam tikru defektu’², taip pat ir minčiai, kad baltų žodžio pavadinimo motyvas yra tariamas gyvūno kurtumas. Čia galima pridurti ir kitų kalbų paralelių: n. pers. *kar-mūš* ‘kurčia pelė’, vartojamas kaip ‘kūrmis’ ir ‘ondatra’, n. pers. *mūš-i kūr* ‘akla pelė’, kartais pavartojamas kurmiui ir šikšnosparniui pavadinti, n. air. *caochán*, įvardijantis apskritai akląjį ir specialiai kurmį bei lazdynų pelę [Muscardinus Avellanarius]. Vis dėlto nuomonė, jog *kūrmis* kadaise reiškęs ‘kurtusis’, neįrodoma, ji net netikėtina, nes tam reikėtų

¹ Turint daug fantazijos šiokių tokių panašumą galima būtų įžvelgti tarp vėžlio išvaizdos (kiauto formos) ir kurmiarausio (bl. **křhmó-*, su daiktavardėjanč atkelto kirčiu **křhmo-*, žr. 3. 1. 1.). Tačiau etimologinis aiškinimas, kuris remiasi tokiais išvedžijimais, nieko negali įtikinti.

² Veiksmazodis lie. *kuřsti*, *kurstù*, *kurtaũ* ‘tapti kurčiam’ yra atgalinis vedinys iš *kuřtas*; plg., pvz., *nu-si-kalsti*, *-kalstù*, *-kaltaũ* (: *kaltas* < **kol-to-*).

pagrįsti, kad kitu ar kitais sl. **кѣрнѣ*, lie. *kuřlas* žodžių grupės vediniais neretai taip pat pavadinamas kurmis arba kad paprastai ‘kurčias’ šaknies vediniai sudaromi su *m* turinčiu sufiksu. Šiaip ar taip, pasiūlytasis aiškinimas yra tik viena iš svarstytinų galimybių. Ir ją reikėtų iš karto atmesti, jei užčiuopta geresnė *kūrmis* etimologija.

2. Iki šiol nepastebėta, kad nagrinėjamos problemos raktas yra senosios indų kalbos duomenys. Tam pačiam kaip ir baltų žodis reikšminiam laukui dera priskirti vedų žodžius, įvardijančius kurmiarausį: seniausiuose vedų prozos tekstuose *ākhukirī-* (KS, MS), brahmanų knygoje paliudytus *ākhukarīṣā-* n. (TB, ŚB) ir *ākhūtkarā-* (ŚB).

Žinoma, ši semantinė ir garsinė žodžių sąsaja tebutų tik dar viena hipotezė, jei etimologinės giminytės negalėtume pagrįsti praformų rekonstrukcija ir naudoto darybos būdo bei priemonių išaiškinimu.

Minėti senosios indų kalbos žodžiai yra trys skirtingi dūriniai su šaknimi *kṛ* ‘išpilti, išberti, paskleisti, užpilti, supilti, sumesti’, apibrėžti pirmojo sando *ākhu-* ‘kurmis’. Šaknis *kṛ* čia pavartota specialia reikšme – ‘(kurmiarausį) supilti’. Žodžio *ākhūtkarā-* < **ākhu-utkarā-*, pažodžiui ‘kurmio išsausimas, supylimas’, preverbu *úd/t* ‘aukštyn, į viršų’ išreikštas būdingas judesys iš apačios į viršų pilant žemes (pvz., praes. *út-kira-* ‘užpilti, supilti’ ŚB 2.1.1.7). Kiti dūriniai *ākhu-kirī-* ir *ākhu-karīṣā-* rodo, kad tokia didesnė *kṛ* reikšmės specializacija įvardijant kurmiarausio išsausimą buvo nebūtina.

Antrasis s. i. *ākhu-kirī-* sandas nedūrinuose nėra užfiksuotas. Jo pamatas yra **kirī-* ar, tikėtinau, **kirī-*. Tai buvęs nomen actionis ‘supylimas’ (vėliau reikšmė sukonkretėjo ‘supylimas = tai, kas supilta’). Senosios indų prokalbės laikais, kaip rodo šio darybos tipo paroksitonų bei oksitonų sambūvis³, egzistavo paradigma su kirčio kaita nom. sg. **kirī-ṣ* : gen. **kiráj-ṣ* (šios formos kilusios iš ankstesnių proterodinaminių nom. sg. **kérh-i-s* : gen. **kṛh-éj-s*). Bet kuriuo atveju determinatyvinio kompozito *āhu-kirī-* oksitoniškumas dėsningas⁴. Antrieji *ākhūtkarā-* ir *ākhukarīṣā-* sandai paliudyti ir kaip paprastieji žodžiai: *utkarā-* m. ‘kas išpilama, išmetimas [ir kt.]’ (anksčiau buvęs nomen actionis **ut-korh-ó-*), atitinkamai *kārīṣa-* n. ‘mėšlas’ < *‘tai, kas išmetama’ (turbūt iš **kārḥ-ī-ṣa-* su sufiksų konglomeratu⁵; galinio sando oksitoniškumas determinatyviame dūrinyje yra dėsningas).

3. Toliau reikėtų pereiti prie baltų kalbų medžiagos analizės. Pirmiausia rekonstruotinos seniausios baltų žodžių, įvardijančių kurmį, formos. Lietuvių ir latvių kalbos turi dvi skirtingas formas su *m* ir *n*: lie. *kūrmis*, *kurmỹs*, la. *kuřmis* ir lie. *kurnỹs* (4), la. *kurnis* ir *kuřne*. *m* : *n* kaitą teoriškai galima būtų aiškinti disimiliacijos ar

³ Dėl kirčio plg. J. Wackernagel, A. Debrunner, Altindische Grammatik, II 2, Göttingen, 1954, 298t.

⁴ Galinis sandas, kuris kaip paprastasis *i* kamieno žodis yra paroksitoniškas, determinatyviame kompozite dažniausiai yra oksitoninis, plg. J. Wackernagel, Altindische Grammatik, II 1, Göttingen, 1957, 268t.

⁵ Plg. sufiksą s. i. *-ū-ṣa-*.

asimiliacijos poveikiu (plg. disimiliaciją lie. *méndrė*, žr. lie. *néndrė*, la. *niédre*, ir progresyvos krypties – la. dial. *muns* ‘mums’ vietoj *mums*⁶). Tačiau *kurm*^o, atitinkamai *kurn*^o, neturi panašius reiškinius sąlygojančių garsų jungčių. Taip pat neįtikina ir manymas, kad vienas iš abiejų konkuruojančių darinių buvo perdirtbas dėl liaudies etimologijos. Tiesa, latvių kalboje yra *kuřns* reikšme ‘kurčias’, kurio slavų kalbų atitikmenį **kьrнbь* (bžn. sl. *krьnbь* ‘suluošinta ausimi’) E n d z e l y n a s (ME II 34) apskritai norėjo panaudoti žodžio, įvardijančio kurmį, etimologizavimui; tačiau *kurm*^o perdirtbimas dėl liaudies etimologijos į *kurn*^o turėjo būti įvykęs labai ankstyvu metu, nes lietuvių kalboje nėra paliudyto tiesioginio latvių žodžio atitikmens. Be to, kyla klausimas, ar iš tiesų vien išoriškai nematomų ausų trūkumas yra būdingas kurmio požymis. Juk 1 skirsnyje nurodytas n. pers. *kar-mūs* ‘kurčia pelė’ atvejis yra kitoks, nes čia matyti priešprieša paprastajam *mūs* ‘pelė’. Tad tikėtinausia, kad *kurm*^o ir *kurn*^o yra du veldiniai. Žodžių darybos požiūriu tai visai įmanoma (žr. toliau).

3. 1. Lie. *kūrmis* (1) turi tikslų atitikmenį – la. *kuřmis*. Greta *kūrmis* tarmėse rečiau pasitaikantis *kurmj̃s*⁷, remiantis latvių kalbos duomenimis, traktuotinas kaip tam tikrų lietuvių dialektų naujadaras. Tad baltų prokalbės forma turėtų būti **kūrmīs* < **kūrmija-s*⁸.

3. 1. 1. Lyginimas su anksčiau minėtais senosios indų kalbos žodžiais rodo, jog baltų kurmio pavadinimus reikėtų analizuoti kaip vedinius⁹ su priklausomybės sufiksu **-ija-* < ide. **-ijo-*, išvestus iš žodžio, reiškiančio kurmiaraušį. Tuomet lie. *kūrmis*, la. *kuřmis* < **kūrmija-s* pirminė forma būtų **kř̥hmijo-* ‘priklausantis kurmiaraušiu,

⁶ Žr. J. Endzelīns, Darbu izlase, III 1, Rīga, 1979, 374.

⁷ Abejotina, ar LKŽ VI 964 teisingai nurodoma *kurmj̃s* 4 kirčiuotė. Nauja gale kirčiuojama forma *kurmj̃s* pirmiausia turėtų būti 3 akcentinės klasės (greta *kūrmis* (1)), nes kai kurios 1 ir 3 kirčiuočių formos sutampa (pvz., gen. sg. *kūrmio*). Jei iš tiesų paliudyta 4 kirčiuotė, veikiausiai žodis iš 1 kirčiuotės perėjo į 3, o tuomet į 4 kirčiuotę.

⁸ Dėl bl. **-īs* < **-ijas* žr. Ch. Stang, Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen, Oslo, Bergen, Tromsø, 188tt.

⁹ Priesagą *-ijo-* teoriškai galima interpretuoti ir kaip sufiksų konglomeratą **-i-jo-* (plg., pvz., s. i. *sakh-yá-* n. ‘draugystė’ < **sekʷh₂i-jo-* : s. i. *sákh-* ‘draugas’ < **sekʷh₂-*). Toki **-i-jo-* turi lie. *ežj̃s*, la. *ezis* ‘ežys’ < **h₁eǵʰi-jo-*; plg. s. v. a. *igil* ‘ežys’ < germ. **egila-* < **h₁eǵʰi-lo-*, gr. *ἐχίνοσ* ‘t. p.’ < **h₁eǵʰi-hno-* (vedinys iš ide. **h₁eǵʰi-* ‘gyvatė’, žr., pvz., H. Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch, I, Heidelberg, 1960, 601). Bl.-sl. **ežija-* m. ‘ežys’ < **h₁eǵʰi-jo-* tęsinys yra sl. **ježb* (čia *e* su neoakūtu, taigi žodis iš pradžių kirčiuotas gale), gen. **jež’a* (r. *ěž* ir kt.). Sl. **ježb* pirmiausia vestinas iš **ežja-*. Tokiā bl.-sl. prokalbės **ežiā-* raidą nulėmė, viena vertus, *ij* > *i* garsų kaita prieš ilgąjį balsį (taigi gen. sg. **ežiā*), t. y. dalinis *ija* ir senoj *ja* kamieno (lie. *ia-s* kamieno) sutapimas, kita vertus, dėl to įvykęs analoginis perėjimas į *ja* kamieno paradigmą (plg., pvz., sl. **-el’-e* < **-elja-* : lie. *-ėlis* < **-el’ija-* : sl. **-iče-* < **-iija-* : lie. *-j̃tis* < **-it-ija-*). Dėl *ij* prieš trumpąjį, atitink. ilgąjį balsį žr. sl. **-bje* n. < **-ija-*, *-a* < *-ija-* (pvz., **žemiā* [lie. *žėmė*] > *zem’l’a*); sl. **-bja* (pvz., **bratřja* coll. ‘broliai, brolija’), vestiną iš **-ija-* (lie. *-ija*).

kurmiarausio'. Šios formos pamatas – paroksitonas **kʰh-mo*¹⁰. Jo kirtį galima nustatyti, nes *ija* vedinių kirčiavimas susijęs su pamatinio žodžio akcentu.

3. 1. 2. Su iš ide. sufikso **ijo*- kilusia priesaga padaryti vediniai lietuvių kalboje pasitaiko visų keturių kirčiuočių, žr. *gývis* (1), *pelēnis* (2), *ožýs* (3), *spenýs* (4). Pirmosios kirčiuotės dviskiemeniai dariniai su *-is*, gen. *-io* apskritai turi, regis, paroksininį su pradiniu akūtinu skiemeniu pamatinį žodį¹¹. Kaip pavyzdžius galima būtų nurodyti: *glúosnis*, *-io* 'salix', *glúosnė* (1) 't. p.' < **-ijā*- (pirminė reikšmė veikiausiai 'gluosnio rūšies, gluosninis') : *glúosna* 'salix'; *súris*, *-io* (1), pr. *suris* : sl. **sýrǫb* (s.-kr. *sǫr*, gen. *sǫra*, slov. *sǫr*, gen. *sǫra*, r. *syr*, gen. *sýra*) 'sūris' < **súra*- m.; *žirnis*, *-io* (1) 'pisum sativum', la. *ziřnis* < **žirniija*- (sudaiktavardėjęs būdvardis *'grūdinis, kaip grūdas'¹², plg. le. *ziarno grochu* 'žirnis': *ziarno* 'grūdas', vok. *Erbseknorn* 'žirnis' : *Korn* 'grūdas'), pr. *syrne* 'grūdas' < **žirniijā*- : sl. **zǫrno* (bulg. *zǫrno*, s.-kr. *zǫno*, slov. *zǫno*, ukr. *zérno*)¹³ < **ǵřhno*-. Lygiai taip pat *úošvis*, *-io* m. (1) (la. *uoš(v)is*; kirtis analogiškai pagal pl. *uošvi* = lie. *uošviai*?) yra kilęs iš **ópǫu-ijo*- 'tas, kuris (kaip tėvas) priklauso smulkiuosius gyvulius (kaip kraiti) atgabenančiai (t. y. jaunajai)' ir vertintinas kaip vedinys iš posesyvinio *éntheos* tipo dūrinio **ó-pǫu*- 'smulkiuosius gyvulius atgabenantis'¹⁴.

3. 1. 3. Ide. prokalbėje pasitaikė ir kirčiavimas **-ijo*- (s. i. *-iya-*, *-yá-*), ir **-ijó*- (s. i. *-iyá-*, *-yá-*). Vedinių su **-ijo*- atitikmenys, turintys dviskiemenius pamatinius žodžius su pirminiu akūtinu pradžios skiemeniu, lietuvių kalboje atpažįstami iš pirmajame

¹⁰ Lie. *kūrmis* ir kt. šaknies ide. prokalbės atitikmuo (turbūt *[s]kerh₂-), manytina, buvo su veliariniu priebalsiu (*k*). Tiesa, lemiamas argumentas bus nurodytas tik 4. 1. (s. v. a. *skero*).

¹¹ Lie. *gývis*, *-io* m. (1) : *gývas* (3), la. *džívs*, sl. **zǫrǫb*, **zǫrva* f., *žǫvo* n. (čia metonija rodo, jog anksčiau kirčiuota gale) < ide. **g^wih₃-uó-* santykis atitinka gr. *ζῳον* < *ζῳιον* 'gyvis', v. toch. *šaiyye* 'avis' < **g^wíoh₃-ijó-n* : gr. *ζῳό-* 'gyvas' < **g^wíoh₃-uó-* (pasak J. Schindlerio, perdirbta iš ide. **g^wih₃-uó-*, žr. G. Klingenschmitt, Aufsätze zur Indogermanistik, hrsg. von M. Janda, R. Lühr, J. Matzinger, S. Schaffner, Hamburg, 2005, 355). Sutampantys lietuvių, graikų ir tocharų kalbos duomenys daro tikėtiną mintį, jog **g^wih₃-ijó-n* 'gyvis' kilmė siekia ide. prokalbę. Tokio pobūdžio pavyzdžiai (plg. taip pat ir s. i. *citrja-* 'švytintis, blizgantis' : *citrá-* 't. p.') neva liudija *ijo* vedinių kirčiavimo nedėsingumą, vis dėlto galima manyti, jog šie vediniai iš tiesų padaryti iš kitaip kirčiuotų pamatinių žodžių (kirtis nukeltas daiktavardėjant arba žr. išnašą 19): s. i. *pūrva-* 'priešakinis, ankstesnis', sl. **pǫrvǫb* 'pirmas', alb. *parë* 'pirmas' < **přh₂-uo-* – čia remdamiesi ablauto dėsingumais, tiesą sakant, lauktume **přh₂-uó-* kirčiavimo (greta s. i. *pūrvyá-* 'buvęs, ankstesnis' < **přh₂-ijó-*).

¹² *Žirnis*, kaip ir kiti čia paminėti pavyzdžiai, skirtinas tiems atvejams, kai semantinė pamatinio žodžio ir vedinio diferenciacija yra labai maža arba apskritai nenustatoma. Atitinkami atvejai pasitaiko ir giminiškose kalbose: s. i. *mártja-*, av. *mašia-*, s. persų *martiya-* m. 'mirtingasis, žmogus' < **mértijó-*, esantis greta s. i. *márta-*, av. *maša-* m. 'mirtingasis, žmogus' < **mér-to-* (kitus pavyzdžius žr. Wackernagel, Debrunner AIG II 2, 813t).

¹³ R. *zerno* kirčiavimas yra naujas. Senesnėje rusų kalboje buvo *zérno* (1704, 1792 m.).

¹⁴ Apie *uošvis* kilmę skaitytas pranešimas Būgos konferencijoje (žr. G. Klingenschmitt, Lit. *uošvis*, Tarptautinė Kazimiero Būgos konferencija: etimologija ir onomastika, 2003 m. spalio 24 d. [težės], Vilnius, 2003, 26–28); dabar planuojamas rengti išsamus straipsnis.

skiemenyje įvykusios metatonijos, kurią lėmė kirčio atkėlimas iš sufikso *i*. Tai antroji akcentinė klasė, pvz.: *kiaūšis*, *-io* ‘kiaušinis’ < **kéu'siija*- : la. *kaūss* ‘kaušas, kiautas’ < **kéu'sa*-¹⁵. Kilusieji iš vedinių su *-*iō*- lietuvių kalboje kirčiuojami 3 ar 4 kirčiuote, pvz.: *arkl̥ys*, *árklio* (3) < **artli'ia-s* < **h₂arh₃tl-iō*- : *árklas* (3) < **árt'la*- < **h₂arh₃-tló*-; *kari̥s*, *kārio* m. (4) < **kari-i'ia*- : *kārias* ‘kariuomenė’ (4), germ. **xarja*- ‘kariuomenė’ < **karjo*-.

3. 1. 4. Pavyzdžių, kurie rodytų vedinio kirčiavimo priklausomybę nuo pamatinio žodžio kirčio, skaičius gali pasirodyti gana menkas. Tačiau taip yra todėl, kad buvo atsisakyta vedinių, turinčių dvejopas formas. Tai tokie atvejai kaip *dag̃ys* (4) (šalia *dāgis* [2]) ‘toks augalas’: *dāgas* (4) ‘vasaros kaitra’ < **d^hog^{wh}ó*-; *žiem̥ys* (4) (šalia *žiemis* [2]) ‘šiaurė; šiaurės vėjas’: *žiemà* (4) < **žei'mā*. Anksčiau nurodytųjų pavyzdžių svarumą patvirtina ir tai, kad panaši *iō* vedinių kirčiavimo priklausomybė nuo pamatinių žodžių kirčio pastebėta ir senojoje indų kalboje (žr. W a c k e r n a g e l, D e b r u n n e r, AIG II 2, 815).

3. 1. 5. Numanomos nulinio abliauto laipsnio šaknies bl. **k̥h-mo*- (m. arba n.) ‘(kurmio) sukasta, supilta žemės krūva, kurmiarausis’ kirčiavimą galima paaiškinti tik tuo, kad daiktavardėjančiam būdvardžiui **k̥h-mó*- ‘sukastas, supiltas’ (vyriškosios arba niekatrosios giminės) buvo perkeltas kirtis. Su kirčiuotu sufiksu *-*mó*-¹⁶ iš nulinio šaknies laipsnio išvestų būdvardžių pavyzdžiai būtų: s. i. *dasmá*-, av. *dahma*- < **d̥s-mó*-, pirminė reikšmė maždaug ‘žinantis, mokantis, patyręs’ (**dans*- arba **dens*- maždaug ‘daryti patyrusį, žinantį, mokantį’), *tigmá*- ‘aštrus, smailas’ (*[s]teig- ‘aštrų, smailą daryti’), gr. βολιμός · μέγας, χαλεπός H. < **g^wrih₂-mó*- ‘sunkus’, germ. **rūma*- ‘erdvus, talpus, platus’ (v. v. a., s. saksų, s. ang. *rūm*; sudaiktavardėjęs s. v. a. *rūm* m. ‘erdvė’, s. ang. *rūm*, s. š. germ. *rúm* n. ‘erdvė’) < **ruh-mó*-, lie. *glūmas* (4) ‘beragis’ < **glud'-ma*- ‘lygus’. Toks priesagos kirčiavimas esant nulinio laipsnio šakniai sutampa su nustatytais abliauto dėšningumais. Tad jis atspindi senąjį šių vedinių kirčiavimą.

3. 1. 6. Nulinio laipsnio šaknies **k̥h-mo*- kirčiavimas gali būti paaiškintas morfologiškai, bet ne fonologiškai. Dėšningas fonologinis kirčio atkėlimas iš galo skiemens į akūtinį pradžios skiemenį dviskiemeniuose kamienuose (vadinamasis Hirto dėsnis) baltų-slavų prokalbėje neišrodomas. Priešingai liudija gausybė pavyzdžių: *dárbas* (3),

¹⁵ Lie. *kaušas* 1 kirčiuotė, remiantis vediniu *kiaūšis* < **kéu'siija*- ir la. *kaūss* < **kéu'sa*-, yra nauja. Spėjamos pirminės 3 kirčiuotės greta 1 akcentinės klasės yra tarmių gretutinė forma *kiaūšas*. Šiuo atveju žodžio *kiaūšas* *-*eu*- prieš tolesnio skiemens užpakalinį balsį laikytina analogija (pagal *kiaūšis*, *kiaušinis*).

¹⁶ Įprastas bl.-sl. pasyvinio sufikso *-*ma*- ir jo anatolų atitiktens luv. *-ma/i-* vedimas iš aptartojo *-*mo*- suponuoja antrinį šio pirminio sufikso vartojimą veiksmažodžių paradigmoje. Mažiau komplikauta būtų šią priesagą vesti iš ide. prokalbės medijo dalyvio sufikso *-*mh, no*-, kurio nosinių priebalsių junginys buvo supaprastintas veikiant disimiliacijai.

la. *dařbs*, *lángas* (3), la. *luógs*, *žándas* (3), la. *zuóds*, *žiedas*, la. *ziéds*¹⁷. Čituojami menamo fonologinio kirčio atkėlimo įrodymai, tokie atvejai kaip lie. *výras* (1), la. *vīrs*, *dūmai*, la. *dūmi*, sl. **dŷmъ* (r. *dym*, gen. *dýma*, slov. *dīm*, gen. *díma*, s.-kr. *đim*, gen. *đima*) ‘dūmas’, esantys greta s. i. *vīrá-* ‘vyras’, *dhūmá-* ‘dūmas’, gr. *θῦμό-* ‘dvasia’, iš tiesų parodo daiktavardėjančią performuotą kirtį. Be to, ir senojoje indų kalboje suponuotinas ankstyvojo **vīra-* ‘vyras’ egzistavimas greta tos pat reikšmės *vīrá-*. Kirčiavimas **vīra-* yra sąlygotas posesyvinių kompozitų s. i. *su-vīra-* ‘gerus vyrus turintis’ ir *avīra-* ‘vyro, vyrų neturintis’, nes priešingu atveju posesyviniai kompozitai su pradiniais sandais *su-* ‘geras’ ir *a(n)-* ‘ne’ ir su oksitoniniu (nedarinčiuose) antruoju sandu turėtų būti kirčiuoti gale, plg. *sukṣatrá-* ‘gerą valdžią turintis’ = *kṣatrá-* ‘valdžia’, *sucakrá-* ‘gražius ratus turintis’ : *cakrá-* ‘ratas’, *sudevá-* ‘kuriam dievai yra palankūs’ : *devá-* ‘dievas’, *sunīšká-* ‘gražų vėrinį turintis’ : *nīšká-* ‘vėrinys’, *suparṇá-* ‘gražius sparnus turintis’ : *parṇá-* ‘sparnas’, bet *sujámbha-* ‘gražius dantis turintis’ : *jámbha-* ‘dantys’, *subhága-* ‘gerą dalį turintis’ : *bhága-* ‘dalis’, *surátna-* ‘gražias dovanas turintis’ : *rátna-* ‘dovana’, *surátha-* ‘gražius ratus turintis’ : *rátha-* ‘ratai, vėžimas’, *suvájra-* ‘gražų vėzdą turintis’ : *vájra-* ‘vėzdas’ ir tt.¹⁸ Žodžių, įvardijančių vyrą, pagrindas **uih-ró-* savo kilme yra būdvardis reikšme ‘stiprus’. Iš tikrųjų, šio būdvardžio atliepinys yra rytų toch. *wir* ‘jaunatviškai stiprus’. O sudaiktavardėjęs būdvardis yra s. i. *vīrá-* ‘vyras’. Iš principo kiekvienas būdvardis gali būti vartojamas daiktavardiškai. Ir kirčio keitimas čia nėra būtinas. Tačiau jei daiktavardiškumas turi būti išreikštas išoriškai, kirtis perkeliamas. Šitaip daiktavardėjančiam būvardžiui **pľh₂-mó-* greta atsirado **pľh₂-má-h₂* ‘plokščioji (ranka)’ (keltų **lāmā-* ‘ranka’), be formalaus substantyvizacijos ženklų, ir **pľh₂mah₂-* ‘plokščioji’ (t. y. ‘plokščia ranka’; lo. *palma* ‘plokščia ranka’, gr. *παλάμη* ‘t. p.’) bei **pľh₂-mo-* (lo. *palmus*) ‘sprindis’ su opozityviai perkeltu kirčiu daiktavardėjančiomis.¹⁹ Baltų žodis, įvardijantis

¹⁷ Regis, kai kuriais atvejais lietuvių kalboje dėl dalinio kirčiavimo sutapimo įvyko 1 ir 3 kirčiuotės mainai. Tad remiantis latvių kalbos duomenimis, atrodo, *kálnas* (3 ir 1), la. *kaľns* anksčiau buvo 3 akcentinės klasės, o *bērzas* (3, dial. 1), la. *bērzš* (plg. taip pat la. *bērza*, sl. **bérza* < **b^hérhgh₂-*) – 1 kirčiuotės.

¹⁸ Plg. Wackernagel AIG II 1, 294.

¹⁹ Plg. K. Klingenschmitt Aldg 307, 12 išn. Beje, kirtis perkeliamas ir vedinį vartojant būvardiškai. Tokie pavyzdžiai nėra reti: štai greta pagal ablauto dėsningumus pirminiu laikytino **pľh₁-nó-* (s. i. *pūrńá-*, keltų **lāno-*) ‘pilnas’ slavų kalbose yra **pьlnъ* (s.-kr. *pŷn* ir tt.) ‘pilnas’, latvių – *pilns*, kurie kilę iš **pľh₁no-*. Atsižvelgiant į latvių duomenis, lie. *pilnas* (3) pirmiausia turėjo būti pastoviai kirčiuotas žodžio pradžioje. Kaip tikina lyginimas su slavų medžiaga, latvių kalboje, kitaip nei lietuvių, kur sutapta su 3 kirčiuote, dviskiemeniuose *a* kamieno akūtinio pradinio skiemens būvardžiuose veikiausiai buvo išsaugotas senasis 1 ir 3 akcentinės klasės skirtumas; plg., viena vertus, lie. *ilgas* (3), la. *ilģš* (teštinė priegaidė rodo buvus kirčiuotą žodžio pradžią), sl. **dьlgъ* (s.-kr. *dŷg* ir kt.) < **dľh₁gho-*, lie. *pilnas* (3), la. *pilns*, sl. **pьlnъ* (s.-kr. *pŷn* ir tt.) < **pľhno-*, kita vertus, lie. *gyvas* (3), la. *dzivs* (laužtinė priegaidė rodo pirminį galo kirčiavimą), sl. **živъ* (s.-kr. *živ*, *živa* [Sosiūro-(Fortunatovo) dėsnis], slov. *živ*, *živa*; metatonija rodo senąjį galo kirčiavimą), lie. *jáunas*, la. *jaũns*, sl. **jũnъ* (slov. *jũn*, *jũna*).

vyra, ir s. i. formų *su-vīra-* bei *a-vīra-* atspindimas **vīra-* formaliai akcentu aiškiai pažymi daiktavardį. Panašiai aiškintinos ir lie. *dūmai* (1), la. *dūmi*, sl. **dŭmъ* < bl.-sl. **dūma-* m. < **d^huh₂-mo-* (substantyvizacijos kirtis) bei, kitaip, s. i. *dhūmá-* m. ‘dūmas’, gr. *θῦμός-* m. < ide. **d^huh₂-mó-* kirčiavimo gretybės. Čia glūdinti šaknis taip pat pasirodo v. persų *dwt* /*dūd*/, n. persų *dūd* ‘dūmas’ < **d^huh₂-to-* maždaug ‘kas išleistas kaip dūmas’ (taip pat būdvardžio substantyvizacija)²⁰.

3. 2. Gretutinės žodžio, įvardijančio kurmį, formos lie. *kurnỹs*, la. *kurnis*, *kuřne*, regis, suponuoja tos pat reikšmės kaip **kūrma-* ‘kurmiarausis’ rekonstruotąją formą **kūrna-*. Šioji galiausiai vestina iš su **k₁řh-mó-* konkuruojančios **k₁řh-nó-* ‘supiltas, sukastas’. Atitinkamą vedinį turi ir senoji indų kalba nuo brahmanų knygų laikų. Tiesa, pirmiausia tai tik antrame veiksmažodinio kompozito sande (*áva-kīrṇa-*, *úpa-kīrṇa-*, *pra-kīrṇa-*) esantis veiksmažodinis būdvardis *-kīrṇa-* (kaip paprastas žodis *kīrṇa-* vartojamas tik klasikiniame sanskrite). Kadangi senojoje indų kalboje *-na-* veiksmažodinių būdvardžių, kilusių iš ide. prokalbės šaknų su *-řh-* (ir *-řh-*), darybos tipas yra produktyvus, šis baltų ir senosios indų kalbos sutapimas nebūtinai suponuoja didelį **k₁řhnó-* senumą, siekiantį ide. prokalbę. Vis dėlto faktas, kad s. i. *k₁ř* paradigmai priklausė veiksmažodinis būdvardis (*-kīrṇa-*, rodo, jog ankstyvojoje baltų prokalbėje **kūrna-* < **k₁řh-nó-* taip pat galėjo turėti tokius ryšius. Tos pačios šaknies gretutiniai vediniai su *-mo-* ir *-no-* nėra vienetinis atvejis. Pačioje lietuvių kalboje galima rasti poras *kilmas* ‘aukštas’ (LKŽ V 781), kuris, beje, sąlygotas ir žodžio *kilmė*, bei *kilnas* (LKŽ V 782; vėlesnis *kilnūs* LKŽ V 786). Iš giminiškų kalbų galima paminėti **p₁řh₂-mó-* ‘plokščias’ gretybes (žr. 3. 1. 6) ir lo. *plānus* ‘plokščias’. Lo. *plānus* atveju sunku nuspręsti, ar jis kilęs iš **p₁řh₂-nó-*, ar iš senos arba perdirbtos **plah₂-no-* (plg. lo. *plēnus* ‘pilnas’ vietoj **plāno-*, kilusio iš **p₁řh₁-no-*, kuris glūdi lie. *pilnas*, germ. **fulla-*, s. i. *pūrṇá-* ‘pilnas’).

Senojoje indų kalboje greta *júṣṭa-* ‘pasveikintas’ yra *juṣṭá-*, o iš germanų kalbų galima nurodyti pavyzdį **kunþa-* ‘zinomas’ < **ǵ₁ñh₃-to-* (vietoj lauktino **ǵ₁ñh₃-tó-* (gr. *γνωτό-*)). Į akį krinta ir baltų-slavų kalbų sąlygojamas kirtis **d₁řh₁g^ho-* (s.-kr. *dŭg* ‘ilgas’ < sl. **dolǫgъ*, la. *ilgs* < bl. **ilga-s*), kitaip – s. i. *dīrǵhá-* ‘ilgas’ < **d₁řh₁g^hó-*. Brugmanno nuomonės (Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, II 1, Strassburg, 1906², 411), kad tokiais atvejais žodžiai su substantyvizacijos akcentu vėliau buvę vartojami būdvardiškai, nepalaiko kalbų medžiaga. Lygiai taip pat sėkmingai pavyzdžiai galėtų būti paaiškinti hipoteze, kad kirtis opoziciškai perkeltas kintant žodžio semantikai (nesikeičiant kalbos daliai), taigi būdvardžiui įsitvirtinant paradigmiškai (plg. s. i. *júṣṭa-* reikšmė; gal ir **p₁řh₁no-* ‘pilnas’, kilęs iš veiksmažodžio paradigmai priklausančio **p₁řh₁nó-* ‘pripildytas’?). Tiesa, semantinis pokytis buvo nedidelis. Panašiai ir germ. **kunþa-* < **ǵ₁ñh₃to-*, kuris kirčiu atskirtas nuo senojo **ǵ₁řh₃tó-*, kadaise vėl buvo įtrauktas į veiksmažodžių su šaknimi **ǵ₁neh₃-* paradigmą. Juk tokia funkcija sąlygota germ. **kunþō*ⁿ preterito (tai analoginis darinys iš **kunþa-* remiantis pavyzdžiu: part. praet. **salbō-da-* ‘išteptas’: praet. **salbō-dō*ⁿ ‘teptiau’).

²⁰ Dėl av. *dhūmá-* etimologijos žr. M. Mayrhofer, Etymologisches Wörterbuch des Altindoiranischen, I, Heidelberg, 1992, 795.

Nustatyti senąją kurmį įvardijančio varianto su *n* akcentuaciją gana keblu: gale kirčiuoto lie. *kurnŷs* ir pradžioje kirčiuoto la. *kuřne* neatitikimas neleidžia spręsti, ar pirminė forma **kúrnija-* ir jos pamatinis žodis **kúrna-* buvo oksitonas, ar paroksitonas. Šiaip ar taip, pavadinimo pagrindas **kúrna-* (m. ar n.) ‘kas supilta, supiltas, išraustas kurmiaraisis’ – tai senojo būdvardžio **křh-nó-* ‘supiltas’ sudaiktavardėjęs variantas. Tačiau paraleliškumas su anksčiau aptartuoju *kùrmis* < **kúrmija-* < **křhmijo-* bei jo sąlygotu **kúrma-* < **křhmo-* leidžia manyti, jog ir čia reikėtų rekonstruoti formą su substantyvizacijos kirčiu, taigi **kúrna-* < **křhno-*, tuomet žodžio, reiškiančio kurmį, pirminė forma būtų **kúrnija-* < **křhnijo-*.

4. Taigi baltų žodžių kurmio pavadinimo motyvą suformavo aplinkybė, kad žvėrelis, kuris šiaip jau gyvena po žeme, stebėtojo pamatomas tik iš paliktų žemės kupstelių, krūvelių. Bent jau kurmiaraisį įvardijančių žodžių kilmė turėtų siekti ankstyvąją baltų prokalbę, nes šie žodžiai negali būti padaryti su produktyviomis dabartinėmis baltų kalbų darybos priemonėmis. Jie kilo arba iš ide. prokalbės laikų, arba iš pakankamai ankstyvos fazės suskilus ide. prokalbei, kai iš esmės dar egzistavo ide. prokalbės darybos priemonės.

4. 1. Faktas, kad šaknies **kerh-* vediniai ir senojoje indų, ir baltų kalbose įvardija kurmiui būdingą veiklą (supilti, sukasti mažas žemės krūveles), daro tikėtiną mintį, jog etimologiškai čia priskirtini ir germanų kalbos žodžiai, reiškiantys ‘kurmis’: s. v. a. *skero* m., v. v. a. *schere* m. (*n* kamienas), n. v. a. bavarų *Scher* ‘kurmis’ < germ. **skerō*. Dėl to šaknį, reiškiančią ‘išberti, paskleisti, supilti’, reikėtų rekonstruoti su *s* mobile – **(s)kerh-*. Ir iš tiesų vėlyvojoje senosios indų kalbos stadijoje šaknis *kř* su preverbais *apa*, *ava*, *upa*, *prati*, *vi* vartojama kaip *skř*²¹. Germ. **skerō* ‘kurmis’ iki šiol laikytas šaknies **(s)ker(h)-* ‘kirpti, pjauti, skirti’ (s. v. a. *skeran* ‘kirpti’, lie. *skirti* ir tt.) vediniu. O reikšmė ‘kurmis’ vesta iš ‘tas, kuris perskrodžia, perpjauna žemę’ (žr. F. Kluge, W. Mitzka, *Etimologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin, 1967²⁰, 644). Bet ‘pjauti, kirpti’ neatspindi adekvačios kurmio veiklos pavadinimo (plg. F. Kluge, E. Seebold, *Etimologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin, New York, 1999²³, 718). Sunkumų nebelineka, kai germ. **skerō* aiškinamas esąs šaknies **(s)kerh-* nomen agentis²²: t. y. **skerh-on-* ‘kuris supila (žemės krūvelę)’. Beje, tai nurodo, jog numanomoji ide. prokalbės šaknis **(s)kerh-* rekonstruotina su veliariniu *k*.

4. 2. Atskirų kalbų žodžius mėginant etimologizuoti su ide. prokalbės darybos priemonėmis kartais keliamas metodinis reikalavimas, kad tiriamo darinio pamatu

²¹ Žr. Wackernagel *AIG* II 1, 264, priedas 147.

²² Dėl darybos plg. s. v. a. *hano* ‘gaidys’ < germ. **xanō* < **kan-on-* ‘kuris gieda’ (lo. *canere* ‘dainuoti; giedoti [gaidžiui]’).

einanti šaknis toje kalboje dar būtų aptinkama ir kituose žodžiuose. Šis reikalavimas yra tikrai nepagrįstas, nes ide. prokalbę siekiančios šaknies, žodžio ar darybos priemonės nebuvimas vėlesnėje ide. pakopoje visuomet galimas paaiškinti po prokalbės skilimo vykusiais nykimo procesais, praradimais. Vis dėlto *kūrmis* aiškinimui pasitelkta šaknis baltų kalbose tikrai tebeegzistuoja.

4. 2. 1. S. i. šaknies *kṛ* I pamatinio laipsnio forma vartojama aoriste *akārīt*, var-
dažodyje *kārīṣa-*, *ut-karā*, II pamatinio laipsnio forma – *dadhi-krā-*, *dadhi-krā-van-*
‘dieviškojo žirgo vardas’ (turbūt pažodžiui ‘išrūgas [kaip putas, seiles] skleidžiantis = ištekinantis’; t. y. ‘baltas putas, seiles leidžiantis’)?²³ ir *rudhi-krā-* (vieno iš Indro nugalėtųjų demonų vardas; pažodžiui maždaug ‘raudoną [kraują] spjaudantis’)?²⁴. Kadangi II pamatinis laipsnis pasitaiko rečiau nei I, o šaknis veikiausiai turi tik vieną senąjį pamatinį laipsnį, kitas senuosiuose dariniuose pasirodo tik tuomet, kai to reikia morfologiškai (pvz., **ureḡ-* ‘veikti’, bet **uérḡ-o-* ‘darbas’), čia tiriamu atveju II pamatinis laipsnis turėtų atspindėti senąją formą, o I pamatinis laipsnis – remtis vadinamąja „normalizacija“. Tokiu atveju s. i. *-krā-* atitikmuo turėtų būti la. *krāt*, praes. *krāju* ‘krauti’ < **krā-je/o-* < **krah₂-je/o-*, la. *krāstīt* ‘krauti, sukrauti’ (*krāt* intensyvas su **-stī-ti-*), lie. *apkroja* ‘kelionės daiktai, bagažas’ (SD) < **api-krā-īā-*, lie. *krósnis* ‘akmenų krūva, krūsnis; pečius (jis seniau būdavo iš sukrautų akmenų)’, la. *krāsns* ‘krosnis’ < **krā-sni-* ‘akmenų supylimas’ (la. *krāsn-mata* ‘akmenų krūva’, lie. *krós-meta*). Baltų žodžių grupė su *krā-* semantiškai tik nežymiai skiriasi nuo *kūrmis* ir senosios indų kalbos žodžių, įvardijančių kurmį: maždaug ‘(netvarkingai) supilti’ > ‘supilti, sudėti tam tikra forma’.

4. 2. 2. Su šaknimi **krah₂-*, esančia la. *krāt*, semantiškai dera lie. *krāuti* turima šaknis. Tai leidžia daryti prielaidą, jog *krāuti* ir kt. pamatas – *u* išplėsta šaknies **kreh₂-* forma. Tokie *u* plėtiniai pasitaiko ir dažniau²⁵. Reikėtų skirti du atvejus. Viena

²³ Kitas *dadhikrā-*, *dadhikrāvan-* tikrosios reikšmės nustatymo galimybės žr. H. Grassmann, Wörterbuch zum Rig-Veda, Wiesbaden, 1955³, skiltis 574, ir Mayrhofer EWAI I 693. Tačiau *krā* ir *kṛ*-identiskumas suponuojamas visuose aiškinimuose.

²⁴ Kitas *rudhikrā-* tiesioginės reikšmės nustatymo galimybės žr. Grassmann WRV skiltis 1171 ir Mayrhofer EWAI II 453.

²⁵ Pavyzdžiai, atrodo, liudija dar prieš ide. prokalbę buvusį laikotarpį, kai dar iki galo nebuvo atskirtas šaknies plėtiklis ir sufiksas; plg. ide. **g^wih₃-uó-* (lie. *gyvas* ir tt.) adj. ‘gyvas’: **g^wih₃-ue/o-* (s. i. *jīva-*, pr. *gīva*, la. *dzīvu* ir tt.) praes. ‘gyventi’; gr. *θέα* ‘vaizdas, reginys’ < gr. **^dāh₂-uāh₂-*: gr. *θαῦμα* n. ‘stebuklas, susižavėjimas’ < **^dah₂+u-mṇ* (*-u-* čia laikytinas šaknies plėtikliu, nes **-mṇ* kaip pirminis sufiksas jungtas tik prie šaknų). Neišplėsta šaknies **^deh₂-* forma veikiausiai sąlygota iki šiol etimologiškai neišaiškinto i.-ir. **^dh₂-*, kuris remiasi *-i-* išplėsta šaknies forma: pavyzdžiui, perfektas av. *ādidāiia* ‘jis stebi, žiūri, svarsto’, s. i. *dīdhaya* ‘manau, galvoju’ < **būti paskendusiam mintyse (ar kt.)* (šaknies reikšmė yra maždaug ‘paskęsti [apmąstant] mintyse’; perfektas žymi subjekto pasiektą būseną); **^deh₂+i-* > **^dajh₂-* (laringalo metatezė), nulintio laipsnio **^dih₂-* (plg. **pih₃-*, nulinių **peh₃+i-* laipsni). Kitas **^dih₂-* atitikmuo turbūt yra alb. *di* ‘žinau’.

vertus, plėtimo elementas prie nulinio šaknies laipsnio gali būti pridėtas savo pamatinio laipsnio forma **-eu-*, pvz.: **b^heh₂-* (< **b^hah₂-*) ‘šviesti, spinduliuoti’ (s. i. praes. *b^há-ti*) : **b^hh₂+eu-* (> **b^hh₂au-*), esanti gr. hom. aor. *φάε* ‘blykstelėjo, sužibo (apie aušrą)’ < **b^hh₂áu-et*, *φάος* n. ‘šviesa’ < **b^hh₂áu-os-* n.; **g^heh₂-* ‘trūkti, stokoti’ (gr. *χατέε/ο-* ‘stokoti, trūkti, reikėti’, denominatyvas iš **g^hə₂-tó-*) : **g^hh₂+eu-* (> **g^hh₂au-*), esanti ir. **g^hau-* ‘trūkti, stokoti’ (pvz., sogdų *γω-*), gr. *χάος* n. ‘tuštuma’ < **g^hh₂áu-os* n., lo. *haud* ‘ne’ < **g^hh₂au-edo-m* ‘nepakankamas, trūkstamas’; **deh₃-* ‘duoti’ (lie. *dúoti* ir kt.) : **dh₃-eu-* (> **dh₃ou-*), esanti senajame optatyve aoriste s. lo. *duim* ‘duoti’ < **doy₃-ī*²⁶, lie. praet. *dāvē* < **dau-* < **dh₃ou-*²⁷. Kildinimas iš **b^hah₂+u-* ir kt. šiais atvejais yra negalimas, nes donanto, laringalo ir pusbalsio junginyje, kuris atsidurdavo prieš sonantą, metatezė nevyko, pgl. ide. **sah₂uļ* (keltų **sāuāl*, esantis britų **hōuļ* ‘saulė’), **sáh₂uel-i-jo-* ‘kuris priklauso saulei, saulės dievas’. Kita vertus, nulinio laipsnio **-u-* prisijungia prie pamatinio laipsnio šaknies. Jei neišplėtoji šaknies forma baigiasi laringalu, plečiant prieš konsonantus atsirandantis junginys **-h-u-* (t. y. po *-u-* einant skiemens ribai) virsta **-uh-* (laringalui tam tikrais atvejais paveikus balsį²⁸): lie. *krauju*, la. *krauju*²⁹ < **kraujō*³⁰ < **krauh₂-je/o-* < **krah₂+u-*; la. *ļauju* ‘leidžiu, prilei-

²⁶ Dėl bekirtės pozicijos įtakos **doy₃-ī* > *duī-*, pgl. M. Leumann, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, Neuausgabe, München, 1977, 528.

²⁷ Lie. š. vak. ž. *dėvė* ir la. *devu* geriausia paaiškinti prielaida, kad kitur susiformavusi dėšninga *au* : *-eu-* (*-au-* < *-eu-* prieš užpakalinius balsius) kaita analogiškai buvo perkelta ir būtajam *dúoti*, *duôt* laikui; taigi seniau buvęs part. praet. act. nom. sg. m. **dev-ens* (> š. vak. ž. *dėvęs*, la. *devis*) : f. **dav-usī* (> lie. *dāvusi*).

²⁸ Kad laringalo sukeltas balsio pokytis įvyko prieš laringalo metatezę, rodo ir ide. **dajh₂uer-* (lie. *dieveris* < bl. **dájuer-*) ‘vyro brolis’, kuris, remiantis H. Eichneriu, žr. Mayrhofer EWAI I 744, vestinas iš **dah₂i-uer-*.

²⁹ Išdėstytas aiškinimas suponuoja, kad la. *kraūt*, *krauju* : dial. *kraūt*, *krauju* kaitą (žr. J. Endzeļina, *Lettsische Grammatik*, Riga, 1922, 603) reikėtų aiškinti analogija su veiksmožodžiais, turinčiais senąjį *e* vokalizmą šaknyje. Palatalizuoto ir nepalatalizuoto priebalsio kaita prieš dvibalsį *au* būna ir pavaldėta, žr. la. *šāuti*, praes. *šāuju* < **š^háu-*, lie. dial. *šāutuvās* ‘šaudyklė’ (plg. *šāuti* reikšmė ‘[šaudyklė pro žiotis] šauti’) ir lie. *šāuti*, *šāuju*, la. dial. *šāut* < **šāu-*, jei šis kilęs iš **š^heu-*. Šioje paradigmoje dėšninga būtų tokia kaita kaip inf. **š^háu-ti-*: sup. **šāu-tun*, part. praet. pass. **-šāuta-* (ide. *eu* baltų-slavų atliepinius žr. Stang VGBS 74). Veikiausiai ir prieš *j* (priešingai nei mano Stangas) atliepimas *eu* > *au* yra dėšningas (taigi *šāuju*); pgl. lie. *kraujās*, pr. *crawian* < **kreuh₂-jō-*, lie. *naija-s* < **nēu-jo-*, *sraujā* (greta *sriaujā*, kuris tuomet aiškintinas analogija), *sājuja*, la. *šāuja* ‘sauja’ (jei kilęs iš **seuh₁-jah₂-* ‘pilnumas’ [t. y. ‘pilna ranka’], etimologiškai susijusio su he. *šuu-* ‘pilnas’ < **suh₁-u-*, go. *swinþs*, s. ang. *swið* ir kt. ‘stiprus’ < germ. **suiþa-*, o šis – galimai iš **sueh₁-ŋto-*).

³⁰ Formos **kraujō* akūtas atsirado dėl tautosilabinio laringalo, einančio po *au*, poveikio (skiemens riba – **krauh₂-je/o-*). Tai neįprasta, nes laringalas tarp priebalsio ir *j* turėjo dėšningai išnykti be pėdsakų; pgl., pvz., lie. *kraujās* < **kreujō-* < **kreuh₂-jō-*, žr. M. Mayrhofer, *Indogermanische Grammatik*, I, 2, Heidelberg, 1986, 140), *āria* < **h₂ar-jo-* < **h₂arh₃-jo-* (: *ārti*), *skēlia* < **skeljo-* (: *skēlti* < **skelh₂-*). Tokios išimties kaip *krauju* gali būti paaiškinamos analogija (su *krāuti* < **k^(w)rauh₂-ti-*, *-krāuta-s*) (esamas laikas su *-je/o-* čia turbūt apskritai susiformavo tik prieš *j* išnykus laringalui). Alternatyvus aiškinimas galėtų būti manymas, jog laringalas šioje pozicijoje išnyko dar prieš ide. prokalbės laikus, prieš

džiu’, lie. *liáuju* ‘nustoju’ (anksčiau maždaug ‘kažką palikti’)³¹ < **l’áujē/a-*, veikiausiai iš **lēj_h-iē/o-* < **leh₁+u-* (**leh₁-* ‘leisti, palikti’)³²). Vedimas iš ***krh₂+eŷ-* ir tt. čia taip pat nėra galimas, nes resonantai *r*, *l* prieš konsonantinį laringalą turėtų būti realizuoti kaip sonantai (taigi *r*, *l*). Tiriama **kreh₂₋*, la. *krât*, praes. *krâju* < **krah₂-iē/o-* ir *u* plėtinio **kreh₂+u-* gretybė turi gana tikslią paralelę su **pleh₂₋*, lie. *plóti*, praes. *plóju* (tr.) ‘plakant, spaudžiant daryti ploną, ploninti; tekšnoti ranka, pliaušinti delnais reiškiant pritarimą (intr. *rankomis ploti*) [ir kt.]’ < **plah₂-iē/o-*, santykiaujančiu su **pleh₂+u-*, esančiu oskų *plavtad* abl. sg. ‘su kojos padu’ (< *‘išplėstasis’, plg. lo. *planta*, s. bžn. sl. *plesna* ‘padas’ < **plet₂-snah₂₋* ‘išplėstasis’), lo. *plautus* ‘plokščias, platus’ < **plauh₂-to-* < **plah₂+u-* ir galbūt lo. *plaudō* ‘ploti rankomis pritariant’, jei šis kilęs iš **plauh₂de/o-* < **pleh₂+u+d³³*, taip pat la. *plaiūkst*, *plaiūksta* ‘delnas’.

4. 3. Baltų žodžių reikšmę, taip pat turbūt ir šaknį tiksliai atitinka slavų kalbų žodis, įvardijantis kurmį: sl. **krъtъ* (su neoakūtu pirmajame skiemenyje, vadinasi, anksčiau kirčiuotas gale), bulg. *крѣтъ* (ir *крѣтъ*), s.-kr. *křt* (gen. *křta* greta naujo *křta*), slov. *křt* (gen. *křta*), r. *krot* (gen. *krotá*), s. č. *krt*, slov. *krt*, le. *kret*, luž. a. *knot*, luž. ž. *kšet*. S.-kr. *křt*, be reikšmės ‘kurmis’, tarmėse reiškia ir ‘kurmiaraisis’³⁴. Neaišku, ar šią, ar reikšmę ‘kurmis’ turi rusų-bažnytinės slavų kalbos kompozito pirmasis sandas: *krъto-ryja* ‘kurmis’. Leksinė *krъto-ryja* reikšmę ‘kurmis’ įmanoma vesti abiem keliais: ir iš ‘kas išrausia, supila (kurmio) kupstelį’, ir iš ‘kurmio išrausa’, t. y. ‘tai, ką kurmis išrausia’. Pirmuoju atveju *krъto-ryja* būtų veiksmožodinis valdomasis kompozitas, plg. darybos paraleles bžn. sl. *grobo-ryja* ‘kas iškasa kapą’ ir s. le. *oso-ryja* ‘(paukštis,) kuris išrausia vapsvų lizdą’³⁵. Antruoju – darybiškai galima remtis daugelyje vietovių pasitaikančiu toponimu **čъrto-ryja*, kuris, pasak ЭССЯ IV 164, aiškintinas kaip ‘velnio išrausa, tai, kas velnio (sl. **čъrtъ*) išrausta’ (panašiai kaip ‘velnio griovys, apkasas’, pirmasis sandas žymi subjektą, susijusį su antruoju sandu įvardijamu dalyku, ar

laringalų metatezė. Tai, kad pozicijoje prieš *j* laringalas kinta kitaip nei prieš *u*, panašu į skirtingą žodžio pradžios junginių **hi-* ir **hu-* raidą graikų kalboje. **hu-* ir kiti pradiniai prieškonsonantiniai laringalai išsirutulioja į protetinį balsį (**hi₁-* > gr. *ew-* ir kt.), o prieš *j* laringalas tampa pučiamuoju elementu ir atsiranda spirantas *j*, kuris vėliau virsta gr. *z* [dʰ]. Gal ir **kreh₂-iō-* pirmiausia tapo **krej₂-ō-*.

³¹ Pr. *aulait* ‘mirti’ < *‘liautis, nustoti’; plg. lo. *lētum* ‘mirtis’ < **leh₁-to-* ‘palikimas’.

³² Neišplėsta šaknies forma aptinkama albanų kalboje – aoristas *la* ‘jis leido’ < priešalb. **la₁-t* (Žr. G. Klingenschmitt, Das altarmenische Verbum, Wiesbaden, 1982, 153). Išplėsta forma **leh₁+d-* yra germ. **lētana* ‘leisti’ (go. *lētan*, s. v. a. *lāzzan* ir kt.) pamatas, o **leh₁+i+d-* (> **lej_hd*) – lie. *lēisti* pamatas. Tos pat šaknies *i* ir *u* plėtiniai turi gr. *δολιχό-* ‘ilgas’ < **dol+i+g^h-o-* ir he. *taluki-/talugaḡ-* ‘t. p.’ < **dol+u+g^h-i-* (greta yra ir kitaip išplėsti **d₁^h+h₁+g^h-o-* ir **dl+on+g^h-o-* bei sl. **dblb* f. ‘ilgis’ [plg. Этимологический словарь славянских языков, V, под ред. О. Трубачева, Москва, 1978, 209], turbūt iš **d₁h₁-*).

³³ Žr. A. Walde, J. B. Hofmann, Lateinisches etymologisches Wörterbuch, II, Heidelberg, 1965⁴, 79; kitaip Leumann LLF 72.

³⁴ Žr. Речник српскохрватског књижевног и народног језика, X, Beograd, 1978, 674.

³⁵ Plg. A. Vailant, Grammaire comparée des langues slaves, IV, Paris, 1974, 57.

ba – dalykiškai prasčiau pagrįsta – anot M. Ф а с м е р, Этимологический словарь русского языка, IV, Москва, 1987, 349, – kaip ‘sienos apkasas’ (sl. *čvrta*; pirmasis sandas žymi objektą, susijusį su antruoju sandu įvardijamu dalyku). Antrasis sandas *-ryja* < **rū-īā-* ‘rausimas, kasimas’ yra senasis nomen actionis (iš s. bžn. sl. *ryti* < **rū-ti-* < **ruh-ti-*, praes. *ryje/o* < **rū-īe/o-*), panašiai kaip s. bžn. sl. *sъręšta* ‘susitikimas, atsitiktinumas, likimas’, s.-kr. *srěca* ‘laimė’, čekavų (Vrgados sala) *srěca*, slov. *srěca* ‘laimė’, r. *vstrěca* ‘susitikimas’ < sl. **sv-rěcca* < **san-réntiā* (iš s. bžn. sl. *sv-rěsti*, praes. *sv-ręšte/o-* ‘sutikti’, šaknis **urē+t-* ‘rasti’), lie. *pradžią, nuodžią* < **-d^hh₁-īah₂-* (*pradėti, nusidėti* < **d^heh₁-*), s. i. *vidyā-* ‘žinojimas’ (: perf. *vėda* ‘žinai’)³⁶. Kaip ir daugelio veiksmo pavadinimų, **čvrto-ryja* pirminė veiksmožodinio abstrakto reikšmė sukonkretėjo. Veiksmožodinių valdomųjų kompozitų su *-ryja* reikšmė šitaip pakito dėl metoniminės abstrakto vartosenos; plg. s. bžn. sl. *prědъ-tečā* ‘pirmtakas’ < **perdъ-teč-īa*, tiesiogiai – veiksmo pavadinimas ‘ėjimas į priekį’. Jei *krъto-ryja* ‘kurmis’ vedamas iš senesnės reikšmės ‘kurmio išrausa = kurmiarausis’, aiškinimui tenka pasitelkti metoniminę žodžio, įvardijančio kurmį, vartoseną. Šis papildomas kelias galimas, tačiau sumenkina aiškinimo tikėtinumą – o štai vedant iš ‘išrausiantysis kurmiarausis’ tiesiogiai naudojamosi faktine žodžio reikšme.

4. 4. Suprantama, to paties žodžio reikšmių ‘kurmis’ ir ‘kurmiarausis’ gretimumas negali būti pirminis. Tačiau sinchroniškai, be istorinių svarstymų neįmanoma pasakyti, kuri iš reikšmių yra senesnė. ‘Kurmis’ galėjo išsirutulioti į ‘kurmiarausį’, ir atvirkščiai. Pirmuoju atveju kaip paralelė nurodytinas n. bulg. *krъtica* ‘kurmis’, tarmėse ir ‘kurmiarausis’, č. *krstice* ‘kurmis, kurmiarausis’³⁷, antruoju – n. bulg. *kъrtičina* ‘kurmiarausis’, tarmėse taip pat ‘kurmis’³⁸; be to, plg. šio žodžio raidą romanų kalbose³⁹. Sl. **krъtica* < **kru't-ī-kā-* – senas kurmio, tiksliau jo patelės, pavadinimas (plg. s.-kr. *kъtica* ‘kurmis’; slov. *krtica* ‘kurmis, kurmė’, č. *krstice* ‘kurmė’) ir yra tokios pat darybos kaip, pvz., r. *volčica*, s.-kr. *vùčica*, slov. *volčica* ‘vilkę’ < *sl. **volčica* < **uil'k-ī-kā-*, kuris, kaip žinia, pratęsias ide. **u^hlk^w-ih₂-* ‘vilkę’ (s. i. *vřkí-* ir kt.). Bulg. *kъrtičina* atitinka s.-kr. *kъrtičina* ‘kurmiarausis’ ir kaip **kru'tikīnā-* ‘kurmiarausis’ yra vedinys iš **kru'tikā-* ‘kurmis’⁴⁰.

³⁶ Šio darybos tipo žodžiai ypač dažni senosios indų kalbos dūrinių antrajame sande (plg. W a c k e r n a g e l, Debrunner AIG II 2, 831t.). Taip pat ir slavų kalbų tokie dariniai neretai vartojami dūryboje (be to, plg. ir lie. *nuodžią, pradžią*). Tad neatsitiktinai *-ryja* neturi atitinkamo paprastojo žodžio.

³⁷ Žr. ЭССЯ XIII 55.

³⁸ Žr. G. Weigand, A. Doritsch, Bulgarisch-Deutsches Wörterbuch, Leipzig, 1944, 166; V. J. Georgiev [ir kt.], Български етимологичен речник, XXI-XXII, Sofija, 1982, 219.

³⁹ Žr. W. Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1968⁴, 705 (Nr. 8545).

⁴⁰ Plg. taip pat bulg. *lisičina*, slov. *lisičina* ‘lapės urvas’ : bulg. *lisica* ‘lapė’, slov. *lisica* ‘lapė [patelė]; lapinas’. Čia tikrai neatsitiktinumas, o formaliai (plg. pamatiniams žodžiams su *-a* priklausančius posesyvinius *-inъ* < **-ino-* būdvardžius, kurie galiausiai yra daiktavardžių vedinių su *-ina* < **-inā-* pamatas) ir

4. 5. Gana tikėtina (kaip rodo ir pateikti pavyzdžiai), kad kermis ir jo išrausta žemės krūva, kupstelis gali būti pavadinti vienu ir tuo pačiu žodžiu. Veikiausiai abu dalykai buvo matomi glaudžiai susiję. Reikšmė galėjo būti lengvai metonimiškai perkelta viena ar kita kryptimi. Kermis paprastai lieka nematomas, jo buvimą rodo tik išrausti kurmiarausiai. Tad kurmiarausio atsiradimas visuomet kalba apie kermį, ir atvirkščiai, kurmio buvimas neišvengiamai sąlygoja kurmiarausius.

Taigi jau minėta, pirminę sl. **kr̥t̥* reikšmę gali nustatyti tik etimologinė analizė. Etimologiškai susieti slavų ir baltų kalbų žodžius iš pirmo žvilgsnio atrodo neįmanoma dėl skirtingų šaknies formų (**kru-* atliepiniai slavų, ir **k̥h₂-* atliepiniai baltų kalbose), tad į sąsają dažniausiai nežiūrima rimtai.

4. 6. Kai kurie etimologai sl. **kr̥t̥* gretina su lie. *krutūs* (4), *krutėti*, *krutū*⁴¹. Nuolatinė judri veikla, nuolatinis rausimas ir kurmiarausio kasimas yra žymi kurmio ypatybė. Vis dėlto toks tęstinis judrumas būdingas ir kitiems gyvūnams, tai nėra išskirtinis kurmio bruožas. Semantiniu požiūriu minėta etimologija yra galima, tik pavadinimo motyvas nebūtų tiesiogiai susijęs su kurmio įvardijimu. Todėl gretinimo su lie. *krutūs* reikėtų atsisakyti, ypač jei rasta geresnė **kr̥t̥* paaiškinimo galimybė⁴². Panašiai galima teigti ir dėl *V a i l l a n t* GCSI IV 682 siūlomo **kr̥t̥* siejimo su sl. *kryti*, praes. *kryje/o-* ‘(ap)dengti, paslėpti’ < **krū-*. Čia **kr̥t̥* pagrindu reikėtų laikyti neišplėstą šaknies formos **kruh-* (ją sąlygoja **krū-*) variantą **kru-*. Sl. *kryti* iš tiesų remiasi išplėsta šaknimi **kru+h-* – tai įrodo lyginimas su gr. *κρύπτει/o-* < **krup-je/o-* ar **krub^h-je/o-* (plg. gr. *θάπτει/o-* ‘(pa)laidoti’ < **d^hmb^h-je/o-*), kuris veikiausiai kilęs iš išplėstos šaknies **kru+p-* ar **kru+b^h-*. Tuomet **kr̥t̥* ‘kermis’ pirminė reikšmė būtų ‘paslėptasis, uždengtasis’. Vargu ar tai yra tipiška kurmio ypatybė. Taip galėtų būti pavadinti ir kiti po žeme gyvenantys gyvūnai.

4. 7. Semantiškai įmanomesnė (jei nepaisytume reikšmių kaitos ‘kirpti, pjauti’ > ‘kasti’), tačiau fonologiniu ir turbūt morfologiniu požiūriu negalima yra *T r u b a č e v o* etimologija (ЭССЯ XIII 58t.). Jis **kr̥t̥* veda iš **k̥r-to-* ‘kas kasa’ (priklausančio ^o[s]*ker-* ‘kirpti, pjauti’)(*r* > bl.-sl. *i/ur*, sl. *ьr/ьr!*).

4. 8. Baltų žodžio, įvardijančio kermį, vedimas iš **k̥hm̥i̯o-* ‘kas priklauso supiltai krūvai (kurmiarausiu)’ ir pavadinimo motyvu, ir darybiškai atrodo įtikinamas, tuo tarpu aptarti sl. **kr̥t̥* aiškinimai laikytini tik iš bėdos tinkami. Tad verta dar kartą

turbūt semantiškai pagrįstas dalykas, kad **kr̥t̥ t̥ičina* ir **l̥s̥ičina* atveju žodis, įvardijantis žvėries gyvenamą būstą, išvestas iš žvėries patelės pavadinimo.

⁴¹ Plg. E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg, Göttingen, 1962, 317; Ф а с м е р ЭСРЯ II 383.

⁴² Tiesa, A. V a i l l a n t’ o įtarimas (GCSI IV 131), kad lie. *krutūs* žodžių grupė gali būti perimta iš r. *krut^o* (*krutūt^o* ‘sukti’ ir kt.; sl. **kr̥t̥^o*), atmetinas dėl gana skirtingų abiejų kalbų žodžių reikšmių ir pačios grupės platumo lietuvių kalboje.

pamėginti ieškoti slavų žodžio etimologijos. Pradėti reikėtų nuo morfologinės **kr̥tb̥* analizės. Pagal ide. prokalbės darybos dėsningumus **kr̥tb̥* morfemų riba teoriškai turėtų eiti prieš arba po *t*. Antruju atveju **kr̥tb̥* galima būtų lyginti tik su *krutūs*, o tai, kaip jau anksčiau nurodyta, neduoda patenkinamo rezultato. Taigi telieka patikrinti, ar nagrinėjama etimologinę problemą išspręstų rekonstrukcija **kr̥b̥-tb̥*.

4. 8. 1. Kalbų duomenys, deja, nepadedą nustatyti, ar **kr̥tb̥* reikėtų kildinti iš **kru-ta-*, ar **kru-tu-*. Senojoje bažnytinėje slavų kalboje, kuri neblogai skiria senuosius *o* ir *u* kamienus, žodis nėra užfiksuotas, jis aptinkamas tik tose slavų kalbose, kurių šiedu kamienų tipai jau sumišę. Nieko tikra nepasako ir turimas moteriškosios lyties gyvio pavadinimas (iš pavadinimų pagal lyties skirtumą, vadinamasis Motionsfemininum) su *-ica* – **kr̥btica* ‘kurmė’. Tiesa, *-ica* yra vadinamosios *vřkř* vardažodžių klasės ide. sufikso **-ih₂-* (*-ř-*) plėtinys, kuriuo iš vyriškosios giminės gyvių pavadinimų su *-o-* vedamas atitinkamas patelės pavadinimas. Tačiau *-ica* jau vien dėl fonetinio *o* ir *u* kamienų sutapimo, pvz., nom. sg. **-b̥* < **-o-s* ir **-u-s*, galėjo susiformuoti ir iš *u* kamieno pamatinio žodžio. Antai moteriškosios lyties gyvio pavadinimas iš *u* kamieno žodžio veikiausiai yra **lāsica* (n. bulg. *lāsica*, s.-kr. *lāsica*, slov. *lāsica*, ukr. *lāsica* ir kt. ‘žebenkštis’) ‘žebenkštis [patelė]’⁴³. Žodis, įvardijęs žebenkšties patiną, seniau buvo turbūt *u* kamieno. Mat v. persų (Pahlavī knyga) *lswk /rasūy/*, *lspwk /raspūy/*, np. *rāsū* ‘žebenkštis [patinas]’ ir sl. **las̥ka* (s.-kr. dial. *lāska*, č. *laska*, slov. *laska*, luž. ž. *laska*, le. *laska*) ‘žebenkštis [patinas]’ geriausiai dera kildinant iš ide. nom. sg. **lāk̥u-s* : dat. **lāk̥u-ej*⁴⁴.

4. 8. 2. Ikšiolinių etimologijų trūktinumas ir semantinis sl. **kr̥tb̥* bei baltiškųjų kurmio pavadinimų sutapimas leidžia manyti, jog abiejų žodžių fonetinis artumas nėra atsitiktinis. Iš tiesų yra galimybė **kr̥tb̥* pamatą **kru-* laikyti **kerh₂-/kreh₂-*, **kreh₂+u-* šaknies variantu. Šio pobūdžio šaknies varijavimas nusakytinas taip: prie

⁴³ Kamienas su *-ica* seniau veikiausiai buvo patelės pavadinimas, tai rodo ir lyginimas su **li’sica*. Kai kuriose kalbose **li’sica* vartojamas kaip bendrosios giminės žodis (Epicoenum)(n. bulg. *lisica* ‘lapė’), kitose – gyvūno patelės pavadinimui (s.-kr. *lisica*, le. *lisica* ‘lapė’), trečiose – abiejaip (slov. *lisica*, r. *lisica*). Seniau *-ica*, kaip ir s. i. *vřkř* tipo *ř* sufiksas, įvardijo gyvūno patelę (sl. **vol’čica* ‘vilkė’ < **ul̥k̥vř-kā-*, s. i. *vřkří-* ‘vilkė’ < **ul̥k̥vř-ih₂-*; plg. Wackernagel, Debrunner AIG II 2, 370).

⁴⁴ Hgasis abliauto laipsnis yra paliudytas slavų kalbose (**lās̥ka* < **lās̥u-kā-*) ir naujojoje persų (*rāsū* – tai arba tikrai persų žodis iš **rāsū-*, arba šiaurės vakarų iranėnų kalbų žodis iš **rāsū-*), o pamatinis laipsnis – vidurio persų kalboje (*rasūy* – tai arba tikrai persų žodis iš **rasū-*, arba šiaurės vakarų ir. žodis iš **rasu-*; plg. š. v. ir. *raspūy*, kilusį kontaminacijos būdu: **raspu-* – iš **rasu-* ir **rasp-* < **rasu-*). Tai pastoviai žodžio pradžioje kirčiuota (akrotoninė) paradigma su šaknies kiekybiniu abliautu. Dėl abliauto *ā* : *a* esant pamatiniam *a* (kuris morfoložiškai atitinka abliautą *ē* : *e*) plg. **māgh-* (pvz., gr. *μηῆχος*, dor. *μᾶχος* n. ‘priemonė’ < **māgh-os* n.) : **māgh-* (germ. **mag* ‘jis gali’, sl. **mo’gō* ‘galui’). Akrotoninė paradigma su kiekybinio abliauto šaknimi veikiausiai turi ir ide. prokalbės veiksmožodis ‘galėti’: sg. 1 **māgh^h-h₂a* ‘galui’, 2 **māk^h-h^ha* ‘tu gali’ (iš čia abstrahuotas bl. **māk-*, esantis lie. *mokėti*, la. *mācēt*, pr. *mukint* ‘mokinti’) : pl. 3 **māgh^h-ro* ‘jie gali’ (perdirbta į **māgh^h-řt*, žr. germ. **mag-un* ‘jie gali’).

paprastesnės šaknies formos prisijungė tam tikros priebalsinės fonemos. Teoriškai aišku, kad tokie plėtikliai iš pradžių turėjo apibrėžtas funkcijas. Tačiau jos rekonstruotoje ide. prokalbėje nebeįmanomos nustatyti. Kad ir kaip būtų, lygintinų šaknies variantų pasitaiko kitais atvejais. Štai paprastąja šaknies forma **kei-/ki-* ‘pajudinti, pajudėti’⁴⁵ remiasi lotynų kalbos veiksmažodis *ciēre* ‘sujudinti, palaikyti judėjimą’, *cītus* ‘greitas, skubus’ < **ki-to-* ‘(greitai) pajudintas’. Išplėstą šaknies formą **ki+h₂*-⁴⁶ turi gr. *κίατο* ‘ėkινεῖτο H. ‘jis pasijudino’, hom. *μετ-εκίαθε* ‘jis sekė (iš paskos)’ < **ki*₂-. Tolesnis plėtimas **ki+h₂+u-* veikiausiai matyti gr. *κίνεε/ο-* ‘judinti’ < **kih₂-ne-u-*, *κίνυ-* med. ‘judėti’ < **kih₂-n-u-*, jei tik čia ne analoginis **ki-ne-u-*, **ki-n-u-* perdirbimas pagal paprastesnį **kī-* < **kih₂*-. Daugiaprasmiškas yra graikų kalbos aoristas *κίε/ο-* act. Jis galėtų būti kilęs arba iš pl. 3 **ki-ont*, esančio vietoj **ki-ent* (su analogine skiemens struktūra, kaip ir s. i. *šr_uv-ántu* aor. ‘jie turi girdėti’ < **k̑lu-ént-u* vietoj **k̑l̑u-*), arba iš **kih₂*- (kaip gr. *πιε/ο-* aor., *πῖ-θι* imp. ‘gerk’ iš **pih₃*-). Elementu *u* išplėstą šaknies formą **kī+e_u-/k̑i+u* pratęsia i.-ir. **čija_u-/č̑i_u-* (s. i. *cyava-*, av. *šauua-* ir kt.) ir gr. hom. *ἔσσυτο* ‘jis greitai judinosi, skubėjo’ < **e-k̑i_u-to*. Postuluotąją kaitą **kr+eh₂*- : **kr+e_u/u-* : **kr+eh₂+u-* čia atitinka **kei-/ki-* : **ki+h₂*- : **k̑i+e_u/u-* : **ki+h₂+u-* (?) varijavimas. Šios paralelės nedidelis trūkumas – neišplėstoji šaknis **ker-*, kurios pirminę egzistenciją suponuoja išplėstosios formos, veikiausiai atsitiktinai kalbose nėra paliudyta. Kiti *eh₂* ir *u* plėtiklių gretimumo pavyzdžiai yra tokie: **dr+eh₂*- ‘bėgti’ (gr. *ἀπο-δρά-* aor. ‘išbėgti’, s. i. *drā-* ‘bėgti’) : *dr+e_u-* (s. i. *dráva-* praes. act. ‘bėgti’ < **dré_u-e/o-*) (greta **dr+em-*, esančio gr. *δραμε/ο-* aor. ‘bėgti’, s. i. *dram-* ‘bėgti’) ir **kl+eh₂+u-* (lo. *clāuus* ‘vinis, kuolelis’ < **klah₂u-o-*; gr. ion. *κληῖδ-*, dor. *κλαῖδ-* ‘kuolelis, skląstis, kablys, raktas’ < **klah₂u-ih₂*- ‘kas su panašiu į kablį, su panašiu į kuolą dalyku’; lo. *clāuis* ‘raktas’; lo. *claudere* ‘rakinti’ turbūt < **kla_uh₂+d-*⁴⁷, *claudus*

⁴⁵ Neretas intransityvios reikšmės veiksmažodžių medijo prezenso ir aktyvo aoristo artimumas, kaip, pavyzdžiui, **uérto-* praes. med. : **uért-* /*urt-* aor. act. ‘suktis’, ir formali iteratyvinių ir kauzatyvinių esamojo laiko kamienų **-éie/o-* lygybė (jų pradžia turbūt buvo tokie atvejai kaip **uort-éie/o-* ‘[tr.] sukti’, kuris savo kilme veikiausiai iteratyvas, tačiau dėl siejimo su pamatinium veiksmažodžiu praes. **uértto-* med., aor. **uért-* tapo kauzatyvu) paaiškinama prielaida, jog šaknies reikšmė kai kuriais atvejais buvo indiferentiška (in)transityvumui.

⁴⁶ Lo. *ciē-* veikiausiai perdirbtas iš **koē-* < **koj-eje/o-* pagal senąjį dalyvį part. perf. pass. *cītus* < **ki-to-*. Analogijos modelis buvo tokie atvejai kaip lo. praes. *torr-ē-* ‘(tr.) džiovinti’ < **tors-ē-* < **tors-eje-* : part. perf. pass. *tostus* < **tors-to-* < **t̑rs-to-* (tai senoji pamatinio veiksmažodžio forma; plg. s. i. *ni-šādāya-* praes. ‘įdėti, įstatyti’ : *ni-šatta-* ‘įdėtas, įstatytas’). Tad, kitaip nei iki šiol manyta, lo. *ciē-* nesuteikia galimybės šaknies variante gr. *κίνεε/ο-* ‘judėti’ < **kih-* išvelgti plėtiklį laringalą *h₁*. Remiantis gr. *κίατο* ‘jis judinosi’, hom. *μετεκίαθε* ‘jis sekė’ < **ki*₂-. (su analogine skiemens struktūra, kaip ir gr. *πρία-* aor. ‘pirkti’ < **k^wri*₂- vietoj **k^wrih₂*-) daug patikimiau rekonstruoti *h₂*.

⁴⁷ Kitaip L e u m a n L L F 97. Bet čia dėl *clāuis* ‘raktas’ rekonstruotasis **klāuide/o-* morfologiškai būtų neaiškus. Kitaip aiškintinas lo. *gaudeō* ‘džiaugtis’. Turbūt jį galiausiai pagrindžia daiktavardis **gah₂u-id-* ‘džiaugsmas’ (šaknis **geh₃+u-* ‘džiaugtis’ formose gr. *γάυυ-* med. ‘džiaugtis’, *γαίε/ο* act.

‘šlubas, raišas, šlubuojantis’ < **klauh₂-d-o-* ‘užsikabinantis, užkliūnantis’) : **kl+eu-* (pvz., s. bžn. sl. *kl’učb* ‘raktas’, s.-kr. *klŭč*, gen. *klŭča* ‘raktas’, čakavų [Vrgados sala] *klŭč*, gen. *klŭčà*, slov. *kljúč* m. ‘kablys, kaip kablys, raktas’ < sl. *kl’učb* [neoakūtas ant *u*] < **kley-k-jó-*; praslavų neoakūtas bei išlaikytas priešskirtinis ilgumas serbų-kroatų, slovėnų kalbose rodo, kad iš pradžių *-eu-* būta cirkumfleksinio ir todėl be laringalo.

4. 8. 3. Jau minėta (žr. 4. 8. 1.), kad turima kalbų medžiaga neleidžia nustatyti senojo sl. **kr̥tb* kamieno. Tad taip ir lieka nenuspręsta, ar analizuojant **kr̥b-tb* reikėtų rekonstruoti *-ta-*, ar *-tu-* kamieną. Jei galvoje turimas **kru-ta-*, darinys laikytinas veiksmažodiniu būdvardžiu, kuris veiksmažodžiui esant tranzityviam (o toks jis ir būtų šaknį **kru-* analizuojant kaip šaknies **kreh₂-/křh₂-* gretutinį variantą) vartojamas pasyvine būtaja reikšme. Šiuo atveju **kr̥tb* galima būtų laikyti senąja būdvardžio **kru-'ta-* ‘supiltoji krūva (kurmiarausis)’ substantyvizacija (be daiktavardėjimo kirčio). Pirminė žodžio reikšmė tuomet būtų išsaugota tik s.-kr. dial. žodyje *křt* ir galbūt r. bžn. sl. *kr̥to-ryja*. Aplinkybė, jog atskirose kalbose žodis vartojamas beveik vien kurmiui įvardyti, aiškintina metonimija (žr. 4. 3.).

Alternatyvus aiškinimas būtų vedimas iš senojo veiksmažodžio abstrakto su **-tu-*. Slavų kalbose *-tu-* abstraktai (jei neatsižvelgtume į jų vartojimą defektinėje supyno su **-tb* < **-tu-n* (lie. *-tu*) paradigmoje) vartojami labai retai. Tokie yra beveik vien **-tb-kb*⁴⁸ < **-tu-ka-* (tipas, kuris remiasi s.-kr. *početak*, gen. *početka* ‘pradžia’ < **počętkb* [neoakūtas ant pirmojo *ɔ*]) < **pa-kin-tu-'ka-* : s.-kr. *pōčnēm* ‘pradėti’ < **pa-čbne-* < **křh-e*) tęsiniai. Neišplėstąjį **-tu-* turbūt atspindi s. r. *byt̥b*, n. r. *byt̥b* ‘gyvensena, gyvenimo būdas, gyvenimas’ < **být̥b* (< **bú-'tu-?*), plg. **byt̥b-kb* [neoakūtas ant pirmojo *ɔ*] (< **būtu-'ka-*, esančio s.-kr. *bitak*, gen. *bitka* ‘būtis, egzistencija’)⁴⁹. Daugu-

‘džiaugtis’ < **gauh₂-je/o-* [laringalo metatezė]; plg. veiksmažodžio paradigmai priklausantį lo. *gāūsis* < **gāūid+to-*; neišplėsta šaknis **geh₂-* – gr. *γηθέε/ο*, dor. *γᾱθέε/ο* ‘džiaugtis’ < **geh₂+a^h*). Esamojo laiko forma *gaudeō* ‘džiaugtis’, matyt, remiasi denominativu **gah₂u-id-e-je/o*, kurio pamatas yra iš **gah₂uid-* išvestas būdvardis **gah₂uid-o-* ‘besidžiaugiantis’.

⁴⁸ Plg. Vaillant GCSI IV 301t.

⁴⁹ Plg. Vaillant GCSI IV 679. Ar iš tiesų ir sl. **lístb* ‘lapas’, kaip spėja Vaillant GCSII IV 681, yra *-tu-* kamieno atitikmuo slavų kalbose, atrodo abejotina. Remiantis baltų atitikmeniu lie. *laiškas* (4) (*laiškas* [4] yra senesnis nei *lāiškas* [3]), plg. pr. *Cixti Lāiskas* ‘krikšto knyga’, rodantį cirkumfleksą), galima manyti, kad sl. **lístb* kilęs iš *(*u*)*leisk-u-* (su sateminiu atliepiniu), o lie. *laiškas* – iš *(*u*)*loiskó-* (su kentuminiu atliepiniu; plg. lie. *ieškóti*, sl. *iskati* < *ěiske/a-*, ide. **h₂is-[s]ke/o-*). Ide. *sĕ* bl.-sl. kalbose dėsningai virto *st* (*sĕ* > *st*, dėl disimiliacijos > *st*). Šiuo dėsniu, kuriuo paprastai galima paaiškinti esamojo laiko *-sta-* kamieno formas, pvz., lie. *pa-žįstu*, la. *pa-zǐstu* < ide. **gñh₃-sĕke/o-* (žr. Klingenschmitt AV 68), buvo be reikalo suabejota, tai įrodo lie. *tūščias*, la. *tukšs* < **tuštĭa-s*, s. bžn. sl. *tbšb* ir kt. ‘tuščias’ < prasl. **tustĭa-*, kuris, remiantis i.-ir. atitikmenimis s. i. *tucchyá-* ‘tuščias’, ir. **tus(s)ja-*, tikrai yra kilęs iš **tuskĕ-jó-* (veikiausiai esantis greta lo. *tesqua* pl. n. ‘dykynė, užkampis’ < **t[u]eskĕ-uo-* n., žr. Walde, Hofmann LEW II 625). Kad kartais ide. palatalinių gomurinių refleksai baltų kalbose gali būti gomuriniai, o slavų – pučiamieji, rodytų lie. *klausyti*, la. *klāusīt* < **klou̯s-* ir sl. **sl̥šati* ‘girdėti’ < **klus-ē-*. Garsas š bl. **tuštja-* aiškintinas baltų-slavų s. i. *ruki* dėsniu atitikmeniu (plg. lie. *mirštu* su *št* po *r* vietoj *st*).

ma *-tu-* abstraktų atliepinių ide. kalbose vartojami metonimiškai: pavadinamas tam tikro veiksmo rezultatas arba šio veiksmo atlikėjas. Pvz., viena vertus: s. i. *sētu-*, av. *haētu-* ‘užtvanka, pylimas’ < *‘ryšys’; kita vertus: go. *hliftus* ‘vagis’ < *‘vagystė’, gr. *μάγιστος*, acc. *μάγιστον* ‘liudininkas’ < *‘prisiminimas’, go. *wairdus*, s. v. a. *wirt* ‘smuklininkas, šeimininkas’ < germ. **uerðu-* < **uer-tú-* (: s. š. germ. *verþr* ‘valgy-mas, maistas, valgis’ < **uerðu-*). Taigi manytina, jog iš senojo abstrakto ‘surausimas, sukasimas, supylimas’ vienu atveju kilo žodis reikšme ‘supiltoji, sukastoji krūva (kurmiaurausis)’, kitu atveju – ‘tas, kuris imasi surausimo, supylimo, kurmis’. Be to, negalima atmesti, kad ir **kru-tu-* pirmiausia įgijo tik vieną metoniminę reikšmę, o antra kilo metonimijai veikiant vėliau.

AUS DER LITAUISCHEN WORTGESCHICHTE: 3. LIT. *kūrmis*

Zusammenfassung

1. Die Grundlage der baltischen und des germanischen Wortes für ‘Maulwurf’, lit. *kūrmis*, *-io* (sekundär *kurmỹs*), lett. *kuřmis*, sowie lit. *kurnỹs*, lett. *kurnis*, *kuřne* und ahd. *skero* m., mhd. *scher* m. (*n*-Stamm), nhd. bair. *Scher* ist, wie bis jetzt übersehen wurde, die in ai. *kř* ‘ausschütten, ausgießen, ausstreuen, aufschütten, aufwerfen’ (im späteren Altindisch hinter bestimmten Präverbien *skř*) fortgesetzte urindogermanische Wurzel (*s*)*kerh-*. In der Spezialbedeutung ‘(einen Maulwurfshügel) aufschütten, aufwerfen’ ist die Wurzel auch in ai. *ākhukirī-*, *ākhukarīṣā-* und *ākhūtakarā-* ‘Maulwurfshügel, Maulwurfshaufen’ verwendet.

2. Lit. *kūrmis*, lett. *kuřmis* ist auf ein mittels des die Zugehörigkeit bezeichnenden Suffixes **-ija-* < uridg. **-ijo-* gebildetes **kūrmija-* ‘der zum Maulwurfshügel Gehörige’ zurückzuführen. Als Grundwort ist ein Paroxytonon **kūrma-* < **křh-mo-* ‘das (vom Maulwurf) Aufgeschüttete, Maulwurfshügel’ anzusetzen. Dieses *křh-mo-* ist durch oppositive Akzentverlagerung bei Substantivierung aus einem Verbaladjektiv **křh-mó-* ‘aufgeschüttet’ hervorgegangen; zum Substantivierungskakzent vgl. etwa lit. *výras* (I), lett. *vīrs* ‘Mann’, ai. **vīra-* ‘Mann’ (vorausgesetzt von den Komposita ai. *suvíra-* ‘gute Männer habend’, *avīra-* ‘keinen Mann, keine Männer habend’) neben ai. *vīrá-* ‘Mann’, das eine Substantivierung ohne oppositive Akzentverschiebung erfahren hat. Entsprechend ist als Grundlage der Nebenform lit. *kurnỹs*, lett. *kurnis*, *kuřne* letztlich ein Verbaladjektiv **křh-nó-* ‘aufgeschüttet’ anzunehmen.

3. Ahd. *skero* m., nhd. bair. *Scher* < urgerm. **skeron* ist als Abkömmling eines Nomen agentis **skerh-on-* ‘der (einen Erdhügel) aufschüttet’ zu deuten.

4. Die altindische Wurzel *kř* zeigt Vollstufe I im Aorist *akārīt* und den Nomina *kārīṣā-*, *ut-karā* sowie Vollstufe II in *dadhi-krā(-van)-*, Name eines göttlichen Rosses (vielleicht eigentlich ‘Molke [als Geifer] austretend = ausfließen lassend’; das heißt ‘weißen Geifer ausfließen lassend’?) und *rudhi-krā-* (eigentlich etwa ‘rotes [Blut] geifernd’). Eine baltische Entsprechung des altindischen *-krā-* dürfte in lett. *krāt*, Prs. *krāju* ‘aufhäufen’ < **krā-je/o-* < **krah₂-je/o-*, lit. *apkroja* ‘Gepäck’ (Sirvydas) < **api-krā-jā-* und lit. *krósnis* ‘Steinhaufen; Backofen (der ursprünglich aus aufgeschichteten Steinen bestand)’, lett. *krāšns* ‘Ofen’ < **krā-sni-* ‘Stein-Aufschüttung’ (lett. *krāsn-mata* ‘Steinhaufen’, lit. *krós-meta*) vorliegen. Die baltische Wordsippe **krā-* hat sich nur geringfügig von der Ausgangsbedeutung der Wurzel entfernt: etwa ‘(ungeordnet) aufschütten’ > ‘in einer bestimmten Form aufschütten’. Die urindogermanische Wurzelansatz läßt sich bei Zugehörigkeit von balt. **krā-* zu *(s)*kerh₂-* präzisieren.

Mit der Wurzel **krah₂-* in lett. *krāt* usw. stimmt in der Bedeutung überein die in lit. *krāuti* ‘aufhäufen, aufschichten, laden’ enthaltene Wurzel. Diese ist aus einer um *-u-* erweiterten Wurzelform **krau_h₂-* < **krah₂+u-* (Metathese nach Laryngalumfärbung) herzuleiten.

5. Bei slav. **krъtъ* (ursprünglich endbetont) ‘Maulwurf, Maulwurfshügel’ (vgl. skr. *kṛt* ‘Maulwurf’, das dialektisch auch in der Bedeutung ‘Maulwurfshügel’ gebraucht wird) ist auf Grund der Beleglage nicht zu entscheiden, ob von einem **kru-¹ta-* oder **kru-¹tu-* auszugehen ist. Unklar ist auch, welche der beiden Bedeutungen, ‘Maulwurf’ oder ‘Maulwurfshügel’, als ursprünglich zu gelten hat. Eine metonymische Übertragung der Bedeutung ist sowohl in der einen wie in der anderen Richtung möglich und durch Beispiele zu belegen. Die fehlende Plausibilität der bisherigen Etymologisierungsversuche und die Kenntnis des fürs Baltische und Germanische festgestellten Benennungsmotivs beim Wort für ‘Maulwurf’ legt den Gedanken nahe, daß ein wohl die Grundlage des slavischen Wortes bildendes **kru-* als Wurzelvariante **kr+u-* zu **ker_h₂-/kreh₂-* und **kreh₂+u-* zu bestimmen ist. Eine vergleichbare Wurzelvariation ist etwa das Nebeneinander der Formen **ke_j-/ki-* (lat. *cītus*; lat. *ciē-* wohl Umbildung eines **koē-* < **ko_j-e_je/o-* nach *cītus*), **ki+h₂-* (gr. *κίατο*, *μετ-εκίαθε* < **ki₂-*), **ki+h₂+u-* (vielleicht in gr. *κίβεε/ο-*, *κίβυ-*) und *k_i-+e_y-*, **k_i+u-* (ai. *cyu-*, gr. hom. *ἔσσυτο*) bei Verben für ‘(sich) in Bewegung setzen’.

Ein eventuell die Vorform von slav. **krъtъ* bildendes **kru-¹ta-* wäre als ‘der aufgeschüttete (Maulwurfs-)Hügel’, ein ursprüngliches Abstraktum **kru-¹tu-* ‘Aufschüttung’ entweder als ‘aufgeschütteter (Maulwurfs-)Hügel’ oder als ‘der die Aufschüttung vornimmt, Maulwurf’ aufzufassen.

Birutė KABAŠINSKAITĖ
Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Lietuva
[*birute.kabasinskaite@flf.vu.lt*]

Gert KLINGENSCHMITT
Institut für Allgemeine und
Indogermanische Sprachwissenschaft
Universität Regensburg
D-93053 Regensburg
Vokietija
[*gert.klingenschmitt@sprachlit.uni-regensburg.de*]